

مطالعه زمینه‌های اجتماعی مؤثر در بازگشت زندانیان به زندان با استفاده از استراتژی داده‌بنیاد

چکیده

زمینه و هدف: مسئله بازگشت زندانیان به زندان، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی مسئولان قضایی و انتظامی و مدیران زندان‌ها بوده است. هدف اصلی تحقیق حاضر، مطالعه زمینه‌های اجتماعی مؤثر بر بازگشت زندانیان به زندان است.

روش: پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و به لحاظ روش، توصیفی و از نظر نوع مطالعه از نوع تحقیقات کیفی مبتنی بر روش داده‌بنیاد است. جامعه آماری آن شامل همه زندانیان با سابقه بازگشت به زندان در زندان مرکزی کرمان می‌باشد. برای انتخاب نمونه از روش نمونه‌گیری هدفمند در دسترس استفاده شده است. مشارکت کنندگان در پژوهش را ۳۴ نفر از زندانیان با سابقه جرم و بازگشت به زندان مرکزی شهر کرمان در سال ۱۳۹۹ تشکیل می‌دهند. از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به عنوان ابزار گردآوری داده‌ها استفاده شده و برای رسیدن به معیار قابلیت اعتماد از سه روش «کنترل یا اعتباریابی توسط اعضا، مقایسه‌های تحلیلی و استفاده از تکنیک ممیزی» بهره گرفته شده است. داده‌ها بر طبق رویه مبتنی بر نظریه زمینه‌ای در سه مرحله کدگذاری باز، انتخابی و گزینشی (محوری) تجزیه و تحلیل شده‌اند.

یافته‌ها: سرمایه اجتماعی درون گروهی، یادگیری جرم در زندان، عدم حمایت نهادی به عنوان شرایط علی و مشغله‌های ذهنی، احساس محرومیت نسبی، یادگیری نامطلوب مهارت‌های زندگی، به عنوان بسترهای زمینه‌ساز و وابستگی به مصرف مواد مخدر، فرصت‌های مجرمانه، بی توجهی مدنی به عنوان شرایط مداخله‌گر، پشتیبانی حمایتی و عاطفی، متقاعدسازی پس از آزادی، تقویت کارآفرینی حمایتی و خدمات مشاوره به زندانیان پس از آزادی به عنوان راهبردها و از بین رفتن قبح ارتکاب به جرم، تعاملات بزهکارانه و تنهایی و طرد اجتماعی به عنوان پیامدها، شناخته و بررسی شد.

نتیجه‌گیری: نتایج بررسی نشان می‌دهد که بازگشت مجدد زندانیان به زندان از عوامل متعددی تأثیر می‌گیرد که دارای منشأ اجتماعی است و با ساختارها و نظام اجتماعی ارتباط وسیع و تنگاتنگی دارد.

کلیدواژه‌ها: بازگشت مجدد به زندان، زندانیان، ارتکاب به جرم، زندان مرکزی کرمان.

دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

پذیرش: ۱۴۰۰/۰۱/۱۵

نوع مقاله: مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد

صص: ۵۵-۸۲

شناسه دیجیتال (DOR):

DOR: [20.1001.1.20086024.1400.13.13.7](https://doi.org/10.1001.1.20086024.1400.13.13.7)

علیرضا صنعت‌خواه

استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه:

asanatkah@yahoo.com

محمد جلال کمالی

استادیار گروه مدیریت بحران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران. رایانامه:

jalalkamali@yahoo.com

نوید فاتحی راد

استادیار گروه مدیریت بحران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران. رایانامه:

fatehirad@gmail.com

حیدر ترکی ده سعید

دانش آموخته رشته جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد

کرمان، کرمان، ایران. رایانامه:

torkizadeh@yahoo.com

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی زمینه‌های اجتماعی مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان (مطالعه موردی: زندان شهر کرمان)» رشته جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد واحد کرمان است.

مقدمه

«جرم» پدیده‌ای جهانی محسوب می‌شود، اگرچه نوع و میزان آن از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است. از طرف دیگر، کسانی که گرفتار بزهکاری و جرم می‌شوند، فرصت‌های جبران‌ناپذیر را از حیث کار، تحصیل، تشکیل خانواده و ... از دست می‌دهند. چنین سابقه نامطلوبی در زندگی آینده آن‌ها تأثیر فراوان می‌گذارد و این قبیل افراد معمولاً از طرف جامعه و خانواده طرد می‌شوند و امکان بازگشت آن‌ها به عنوان یک فرد عادی به جامعه با مشکلات فراوانی مواجه می‌شود و همچنین این مسئله از لحاظ هزینه، وقت و نیرویی که جامعه صرف آن می‌کند نیز اهمیت زیادی دارد (یعقوبی و علمی، ۱۳۹۶، ص ۸).

امروزه هدف اصلی از زندان، اصلاح و تربیت مجرم است. در غیر این صورت اگر فقط انتقام و تنبیه مبنا قرار گیرد، زندان مفهومی نخواهد داشت؛ زیرا فرد مجرم بعد از زندان مجدداً بزه خود را تکرار خواهد کرد. ترساندن و یا برخورد های فیزیکی، دور نگه داشتن فرد بزهکار از جامعه، نمی‌تواند به تنهایی مانع بروز عمل مجرمانه در جامعه شود و چه بسا که بعد از تنبیه، شخص برای انتقام از برخورد با وی عمل مجرمانه شدیدتری انجام دهد (محمدی مهورزانی، ۱۳۹۵، ص ۱۱۴). مطالعات و تحقیقات نشان می‌دهد که تجربه زندان، برای بسیاری از زندانیان (به دلیل تجربیات منفی که از محیط زندان کسب می‌کنند) بسیار مخرب و ناامیدکننده است؛ اما از طرف دیگر، کافی نبودن اقدامات اصلاحی و بازپروری زندانیان، باعث می‌شود که آن‌ها به هنگام ترک زندان در مقایسه با زمان ورودشان آمادگی بیشتری برای ارتکاب مجدد جرم داشته باشند (حاتمی خواجه، ۱۳۸۶، ص ۹۵). جامعه بین‌الملل به‌ویژه جوامع پیشرفته به این نتیجه رسیده‌اند که زندان نمی‌تواند در کاهش جرم و بزهکاری نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. بارها اعلام شده که در عمل، زندان به مدرسه آموزش جرم تبدیل شده است (آشوری، ۱۳۸۲؛ به نقل از کفاشی و اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۵۸). از طرف دیگر، همواره یکی از مشکلات مهم و درگیر مراکز تأمیننی - تربیتی که تا حد زیادی هزینه بر و اتلاف‌کننده سرمایه انسانی - اقتصادی است، تحمیل هزینه بازگشت زندانیان آزاد شده به جرم سابق یا جدید و اعاده به زندان‌ها

است، به طوری که مطالعات آماری پیشینه کیفری زندانیان به راحتی نشان‌دهنده بالا بودن میزان بازگشت به جرم در زندان‌ها است. (موسوی، سرور، کبیری و اسماعیل‌زاده، ۱۳۹۳، ص ۵۸). همچنین آمارها و اطلاعات نشان می‌دهند که بیشتر افرادی که یکبار زندانی می‌شوند، بازگشت آن‌ها به جامعه مشکل شده و مجدداً دچار بزهکاری شده و به زندان بازمی‌گردند. (یعقوبی و علمی، ۱۳۹۶، ص ۹). اهمیت پرداختن به موضوع بازگشت مجدد زندانیان به زندان در این است که افزایش نرخ جرم و جنایت و افزایش هزینه نگهداری از این افراد در زندان موجب تحمیل هزینه‌های مادی فراوان بر دولت و نهادهای امنیتی خواهد شد. از طرف دیگر، افرادی که مرتکب بزهکاری و جرم می‌شوند، از حیث روابط خانوادگی و تأمین هزینه‌های خانواده، تحصیل، کار و... فرصت‌های جبران‌ناپذیری را از دست می‌دهند و این سابقه نامطلوب در زندگی آینده ایشان نیز تأثیرگذار است و می‌تواند منجر به طرد از جامعه و خانواده و همچنین ایجاد زمینه ارتکاب به جرم پس از آزادی از زندان شود.

در بیشتر تحقیقاتی که در زمینه زندان و بازگشت مجدد به زندان صورت گرفته است از روش پیمایشی و پرسش‌نامه‌های بسته استفاده شده که تحقیقات در این خصوص را گاهی فاقد نوآوری و همراه با تکرار مباحث پیشین بدل کرده است. می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین موضوعات مرتبط با بازگشت مجدد زندانیان به زندان در ایران که مستلزم مطالعه و واکاوی است و در پژوهش‌های پیشین چندان مورد توجه قرار نگرفته است، کشف درک معنایی و تفسیر زندانیان با سابقه جرم و بازگشت مجدد به زندان و چگونگی معنابخشی آن‌ها به پدیده بازگشت مجدد به زندان به منظور ارائه توصیفی دقیق و عمیق از آن است.

طبق آمارهای موجود در زندان‌های کرمان، در حدود ۲۵ تا ۳۰ درصد زندانیان در استان کرمان سابقه‌دار بوده و بازگشت مجدد به زندان دارند. بیان اینکه ورودی زندان‌ها دغدغه همه مسئولان قضایی کشور است، پژوهشگران و مسئولان زندان کرمان این توصیه را دارند که همواره باید زندان آخرین راهکار باشد. در همین راستا، پژوهش حاضر با مدنظر قرار دادن «زندانیان با سابقه بازگشت به زندان» به عنوان کنشگران اصلی این عرصه و

تمرکز بر مسائل اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی به عنوان واقعیت‌هایی که آن‌ها می‌سازند، به دنبال این بوده است که با استفاده از رویکرد تفسیری و واکاوی نظام معنایی این افراد از طریق کنکاش در تجربه‌ی درونی آن‌ها عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان را کشف کند و از این طریق، تحلیل و تفسیر جامعی از آن در بستر مورد مطالعه ارائه دهد. دلیل انتخاب زندان شهر کرمان در این است که با توجه به نزدیکی این شهر به مراکز ترانزیت و قاچاق مواد مخدر مسائل امنیتی در این شهر به سرعت می‌تواند در سراسر کشور از طریق شبکه‌های اجتماعی مجازی و اخبار و رسانه‌ها گسترش یافته و در سراسر کشور احساس امنیت شهروندان را متأثر سازد. طبق آمار موجود در زندان مرکزی شهر کرمان (با حدود ۲۸۰۰ نفر زندانی) در هر سال در حدود ۳۰-۴۰ درصد از زندانیان بازگشت به زندان را تجربه می‌کنند. سؤال اصلی تحقیق این است که زمینه‌های اجتماعی مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان چیست؟

پیشینه و مبانی نظری

سرلک (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «مروری بر نقش عوامل خانوادگی، اجتماعی و اقتصادی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان در حقوق کشور ایران» به این نتیجه رسیده است که پیشگیری و کاهش تکرار جرم و بازگشت مجدد افراد آزاد شده به زندان، با اجرای اصولی و استاندارد تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان در زندان‌ها، بهبود وضعیت اسکان و نگهداری و نوع خدمات‌دهی مؤثر به آن‌ها، حذف برچسب رسمی و غیررسمی از زندانیان آزاد شده، عرضه خدمات مؤثر و کنترل از طریق مرکز مراقبت بعد از خروج، پذیرش زندانیان آزاد شده در میان خانواده، دوستان و نهادهای رسمی و غیررسمی و جلوگیری از طرد آنان اقدام مؤثری خواهد بود. روشن‌پور، محسنی و آقاجانی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «تبیین جامعه‌شناختی عوامل طرد اجتماعی زندانیان زن و اثر آن بر چرخه بازگشت به زندان (مورد مطالعه زندان‌های استان لرستان)» به این نتیجه رسیده است که رابطه معناداری بین طرد اجتماعی و بازگشت به زندان وجود دارد. از طرف دیگر، مقوله فراگیر ضعف مدیریت خانواده، با زیر مقولات انحلال مرزهای خانوادگی، بی‌سازمانی

والدین، ضعف در تصمیم‌گیری به‌عنوان یکی از عوامل بازگشت به زندان معرفی شده است. دیگر یافته‌ها نشان می‌دهد که جامعه‌پذیری ناقص، سرخوردگی عاطفی و نادیدگی زنانگی از عوامل بازگشت به زندان است. یعقوبی و علمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «نقش عوامل خانوادگی و اجتماعی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان» به این نتیجه می‌رسند که بین میزان پذیرش جامعه، میزان پذیرش خانواده، میزان مهارت شغلی با میزان بازگشت مجدد به زندان رابطه وجود دارد. سهراب‌زاده، نیازی، محمدی و بابایی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی اثربخشی برنامه زندان مرکزی سنندج در کاهش گرایش زندانیان به تکرار جرم» به این نتیجه می‌رسند که اجرای برنامه آموزشی پیشگیرانه در زندان اثربخش بوده است. نتایج پژوهش موسوی و همکاران (۱۳۹۳) با عنوان «تأثیر وام‌های اشتغال‌زایی بر ممانعت از تکرار جرم و بازگشت مجدد به زندان (مطالعه موردی استان آذربایجان غربی)» بیانگر آن است که اختصاص وام به زندانیان پس از آزادی در تغییر درآمد خانوار مفید است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که برای پیشگیری و کاهش تکرار جرم و بازگشت مجدد افراد آزاد شده به زندان، نوع خدمات‌دهی مؤثر به آن‌ها، حذف برجسب رسمی و غیررسمی از زندانیان آزاد شده، ارائه وام‌های خوداشتغالی، عرضه خدمات مؤثر و کنترل از طریق مرکز مراقبت بعد از خروج، پذیرش زندانیان آزاد شده در میان خانواده، دوستان و نهادهای رسمی و غیررسمی و جلوگیری از طرد آنان و درنهایت حفظ پیوند آن‌ها با جامعه اقدام مؤثری است. رأی^۱ و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان «خدمات بهبودی برای افرادی که از زندان برمی‌گردند: آزمایش کارآزمایی بالینی - پشتیبانی» به این نتیجه رسیده‌اند که درمان اعتیاد به مواد مخدر، بالا بردن انگیزه درمان در زندانیان به همراه افزایش خودکارآمدی، عامل مهمی در جلوگیری از بازگشت زندانیان به زندان است. بروتن اسمیت و مک‌کارتی^۲ (2017) در پژوهشی با عنوان «تأثیرات زندانیان بر خانواده براساس نتایج بازگشت مجدد: ارزیابی طولی» به این نتیجه رسیده است که روابط خانوادگی نقش مهمی در بازگشت به زندان دارد که در این زمینه طرد از خانواده

1.Ray

2.Brunton-Smith & McCarthy

می‌تواند عامل تأثیرگذار بر بازگشت به زندان باشد. نتایج تحقیق رودس^۱ و همکاران (۲۰۱۴) با عنوان «جرم و بزهکاری: به دنبال حبس، بیشترین مجرمان آزاد شده هرگز به زندان برنمی‌گردند» در آمریکا بیانگر آن است که ۵۰٪ از مجرمان آزاد شده از زندان‌های ایالتی طی ۳ تا ۵ سال به زندان بازمی‌گردند. در مقابل، این پژوهش نشان می‌دهد که تقریباً از هر سه مجرمی که وارد زندان می‌شوند و از آن خارج می‌شوند، دو نفر دیگر هرگز به زندان برنخواهند گشت.

محرومیت فرهنگی و نهادینه شدن خرده‌فرهنگ بزهکارانه

کلووارد و او هلین^۲ (۱۹۶۰) معتقدند خرده‌فرهنگ بزهکار، فرصت‌هایی را برای آموختن و عمل کردن به نقش‌های بزهکارانه برای افراد فراهم می‌سازد. این فرهنگ همچون الگوهای موفقیت‌آمیز بزهکاری را فرا روی افراد می‌گذارد و فرصت‌های مناسبی برای آنان فراهم می‌کند تا این الگوها را به کار برند و بدین گونه نشان می‌دهند که بزهکاری امری عملی و همراه با پاداش است. کوهن^۳ (۱۹۷۷) نیز محرومیت فرهنگی را عامل تعیین‌کننده در شکست و ناکامی فرزندان طبقه کارگر در امر تحصیلی می‌داند. پسران این طبقه از کمبود و فقدان منزلت اجتماعی رنج برده و از پایگاه اجتماعی خود ناراضی‌اند؛ از این رو جرم‌ان و ناکامی خود را با گرایش به بزهکاری از میان نمی‌برند، بلکه با امتناع از اهداف فرهنگی و آرمان‌های موفقیت اجتماعی می‌کوشند آن‌ها را با اهداف و ارزش‌های دیگری که انسان را به کامیابی رهنمون می‌سازد، جایگزین کند (ولد، برنارد و اسنیپس^۴، ۱۳۸۸، ص ۲۵۸). بدین ترتیب آنان عملاً به ایجاد و توسعه یک خرده‌فرهنگ بزهکار اهتمام می‌کنند. این فرهنگ نه تنها فرهنگ جامعه را نمی‌پذیرد بلکه بر ضد آن عمل می‌کند.

1. Rhodes

2. Cloward & Ohlin

3. Kuhn

4. Wold, Bernard & Snipes

میزان ارتباط فردی با افراد بزهکار

ساترلند^۱ یکی از اعضای مکتب شیکاگو، جرم را به آنچه «تفاوت ارتباطات»، نامیده است مربوط می‌داند. در جامعه‌ای که دارای خرده فرهنگ‌های متعددی است برخی محیط‌های اجتماعی معمولاً مشوق فعالیت غیرقانونی هستند، در صورتی که محیط‌های دیگر چنین نیستند. افراد از طریق ارتباط با دیگران که حاصل هنجارهای تبه‌کارانه هستند، بزهکار یا تبه‌کار می‌شوند (کفاشی و اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۵۹).

مردم به نسبت همنشینی و ارتباطی که با قانون‌شکنان دارند، کجرو می‌شوند. ساترلند رفتار بزهکارانه را نشانی از تماس با اشخاص در اثر فرایند یادگیری می‌داند که مخصوصاً از رابطه شخصی در داخل یک گروه محدود نظیر خانواده، مدرسه، کوچه، محله و... گرفته می‌شود. یادگیری جرم در زندان نیز از طریق همنشینی و مجالست با افراد حرفه‌ای آغاز می‌شود؛ با نزدیک شدن روابط افراد در گروه با یکدیگر، رابطه‌ای صمیمانه با یکدیگر برقرار و آرام و دردهای روحی خود را در گروه بیان می‌کنند و با عمیق شدن این رابطه‌ها گاهی درباره ارتکاب جرم یا نحوه دستگیری خود حرف می‌زنند و امکان دارد که پیشکسوتان آن‌ها را راهنمایی کنند. به این طریق کم‌کم بزهکاران ابتدایی، حرفه‌ای‌تر می‌شوند.

نظریات برچسب‌زنی و تفاوت آن در نظریات اسلامی و غربی

متفکران و صاحب‌نظران غربی بر این عقیده‌اند که برچسب زدن می‌تواند تأثیری تعیین‌کننده بر رفتار و شخصیت فرد داشته باشد. آنان از چشم‌اندازهای مختلف و با سخنان و تعبیرهای گوناگون از این واقعیت سخن گفته‌اند. هاوارد بکر^۲ (۱۹۶۳) در رویکرد برچسب‌زنی به این نکته اشاره می‌کند که جرم یک فرایند اجتماعی است. کانون توجه این دیدگاه معطوف به ماهیت کنش متقابلی است که میان جرم و مقامات دستگاه جزایی به وقوع می‌پیوندد و اصولاً از نظر ایشان اعمال نظام جزایی و مقامات آن است که تعیین می‌کند چه چیزی را باید جرم محسوب کرد. در نگاه آنان، مجرمانه خواندن رفتار یا مجرم

1. Sutherland
2. Howard Becker

شمردن فردی خاص، بسته به افرادی است که در عمل چنین برچسبی را وارد می‌آورند (حسینی و متولی‌زاده نائینی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۸). البته در روایات اسلامی نیز به گونه‌ای بر برچسب‌زنی اشاره شده است.

در نظریات ائمه مطهر اسلام بحث معاشرت با دیگران و برچسب‌زنی بسیار زیبا مطرح شده است. امیرالمؤمنین علی (ع) به طور مکرر در خطبه‌های نهج‌البلاغه بر این معنی تأکید کرده‌اند که پذیرش یا عدم پذیرش خو یا عملی از سوی اکثریت هرگز معیار فضیلت و رذیلت و ارزش و ضد ارزش نیست. در یکجا می‌فرمایند ای مردم در طریق هدایت از کمی نفرت وحشت نکنید، زیرا مردم گرد سفره‌ای جمع شده‌اند که سیری آن کوتاه و گرسنگی‌اش طولانی است. در جای دیگری می‌فرمایند: حق و باطلی داریم و برای هر یک از این دو اهلی است، اگر باطل حکومت کند جای تعجب نیست، از دیر زمانی چنین بوده است و اگر پیروان حق کم باشند، چه بسا افزوده گردند (حسینی و متولی‌زاده نائینی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۲).

همچنین ساترلند در نظریه «انتقال فرهنگی» نتیجه‌گیری جالبی دارد و آن این است که رفتاری که توأم با فرهنگی انحرافی تلقی می‌شود، ممکن است از لحاظ یک فرهنگ دیگر عملاً هم‌نواپی تلقی شوند؛ مانند ارزش‌ها و هنجارهای مربوط به افراد ناباب، شرخرها که می‌توانند عملاً نوجوانان را درگیر قانون سازند. این نظریه همچنین روشن می‌کند که چرا بسیاری از بزهکاران، معتادان و سایر منحرفان بعد از رهایی یا معالجه، دوباره به وضع قبلی خود برمی‌گردند؛ یعنی مجدداً به شبکه روابط اجتماعی خود با معاشران منحرف برمی‌گردند (شمس، ۱۳۸۳، ص ۶۱). براساس نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، رفتار انحرافی آموختنی است و در فرایند ارتباط با دیگران به خصوص در گروه‌های کوچک آموخته می‌شود. در فرایند یادگیری، معاشران فرد قواعد حقوقی را به عنوان امور مناسب یا نامناسب تعریف می‌کنند و فرد این تعاریف را از آنان فرامی‌گیرد و به دلیل اینکه در معرض

تعاریفی قرار می‌گیرد که قانون‌شکنی را بر احترام به قانون ترجیح می‌دهد، بزهکار یا جنایت‌کار می‌شود.

پیوند اجتماعی و تجربه بازگشت به زندان

۶۴

«هیرشی»^۱ علت هم‌نوایی افراد با هنجارهای اجتماعی را پیوند اجتماعی آن‌ها دانسته است. وی چهار جزء اصلی پیوند شخص با جامعه را که مانع کج‌رفتاری می‌شود بدین شرح توضیح داده است: بین تعلق خاطر افراد به جامعه، تعهد آنان به امور متداول زندگی روزمره، هم‌نوایی با هنجارهای اجتماعی، درگیر شدن آن‌ها در فعالیت‌های مختلف زندگی و اعتقاد به نظام هنجارهای جامعه از یکسو و هم‌نوایی آنان با هنجارهای اجتماعی از سوی دیگر رابطه مستقیم و با احتمال کج‌رفتاری آنان رابطه معکوس وجود دارد (راهب، ۱۳۸۶، ص ۴۱۳).

جمع‌بندی رویکردهای نظری

زندانیان در زندان از طریق خرده‌فرهنگ بزهکاری، فرصت‌هایی را برای آموختن و عمل کردن به نقش‌های بزهکارانه می‌آموزند، به‌طوری‌که این فرهنگ‌الگوهای موفقیت‌آمیز بزهکاری را فرا روی افراد بزهکار می‌گذارد و فرصت‌های مناسبی برای آنان فراهم می‌کند تا این الگوها را به کار برند و بدین گونه نشان می‌دهند که بزهکاری امری عملی و همراه با پاداش است. از طرف دیگر، طبقه اجتماعی و فرصت‌های محدود زندگی در خارج از زندان نیز می‌تواند زمینه‌ساز بازگشت زندانیان به زندان باشد، به گونه‌ای که در طبقات پایین تحصیلات محدود و فقدان منزلت اجتماعی می‌تواند زمینه‌ساز بزهکاری در این افراد باشد. این افراد با امتناع از اهداف فرهنگی و آرمان‌های موفقیت اجتماعی می‌کوشند خرده‌فرهنگ بزهکارانه را با اهداف و ارزش‌های دیگری که انسان را به کامیابی رهنمون می‌سازد، جایگزین کند. از طرف دیگر میزان ارتباطات این افراد با افراد بزهکار زمینه‌ساز دیگری برای بازگشت به زندان محسوب می‌شود.

روش

روش تحقیق در این پژوهش، با توجه به هدف و موضوع پژوهش، کاربردی بوده و از لحاظ زمان مقطعی است و در زمره مطالعات میدانی قرار دارد. جامعه آماری، شامل تمامی زندانیان با سابقه جرم و بازگشت به زندان در زندان مرکزی شهر کرمان در سال ۱۳۹۹ می‌شود. تعداد نمونه تحقیق برابر با ۳۴ نفر (۱۴ نفر زن و ۲۰ نفر مرد) است. در خصوص روش نمونه‌گیری کیفی، در ابتدا با توجه به حساسیت موضوع تحقیق و دشواری دسترسی به مشارکت‌کنندگان از روش نمونه‌گیری هدفمند در دسترس استفاده شد. سپس نمونه‌گیری نظری در جهت کمک به پیدایش نظریه زمینه‌ای راهنمای ادامه روند پژوهش بوده است. مصاحبه با رضایت مشارکت‌کنندگان در حدود ۱ الی ۲ ساعت به طول انجامید. اطلاعات و داده‌های لازم با استفاده از تکنیک مصاحبه آزاد و عمیق جمع‌آوری شدند که در نهایت برای رسیدن به معیار پایایی^۱ از سه تکنیک «کنترل یا اعتباریابی توسط اعضا، مقایسه‌های تحلیلی و تکنیک ممیزی» استفاده شده است. داده‌های تحقیق با استفاده از مقایسه‌های ثابت^۲ و کُدگذاری نظری^۳ (کُدگذاری باز^۴، محوری^۵، گزینشی^۶) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها:

یافته‌های توصیفی

جدول ۱: مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

درصد	فراوانی		
۴۱/۱۷۶	۱۴	زن	جنسیت
۵۸/۸۲	۲۰	مرد	
۲۰/۶	۷	ابتدایی و سیکل	تحصیلات

1. Reliability
2. Fixed Comparison
3. Theoretical coding
4. Open coding
5. Axial coding
6. Selective coding

درصد	فراوانی		
۶۱/۸	۲۱	دبیرستان و دبیرم	تأهل
۱۷/۶	۶	لیسانس و بالاتر	
۳۲/۴	۱۲	مجرد	
۴۷/۱	۱۶	متأهل	
۱۷/۶	۶	مطلقه و یا فوت همسر	
۳۵/۳	۱۲	قاچاق مواد مخدر	
۵/۹	۲	مالی و چک	
۱۴/۷	۵	ضرب و شتم	
۲۰/۶	۷	سرقه	
۵/۹	۲	قتل	
۸/۸	۳	تجاوز به عنف	
۸/۸	۳	سایر جرائم	

یافته‌های استنباطی

به دلیل ماهیت روش کیفی تحقیق و با توجه به این نکته که کدگذاری مهم‌ترین روش و ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها در نظریه زمینه‌ای است، فرایند کدگذاری با استفاده از روش کدگذاری باز در وهله اول آغاز می‌شود، این مرحله که اولین قدم از تجزیه و تحلیل نظری به سمت اکتشاف مقولات و ویژگی‌های آنان است با استفاده از در نظر گرفتن واحد کدگذاری جمله به جمله به انجام رسیده است که طی آن به توصیفی از داده‌ها دسترسی پیدا شده است. با ظاهر شدن مفاهیم حاصل از کدگذاری خط به خط داده‌های پژوهش، نوبت به کدگذاری محوری می‌رسد که با استفاده از آن مفاهیم به دست آمده در جریان کدگذاری باز، به زیرمقوله‌های مربوط به داده‌ها پیوند داده شدند و در ادامه زیر مقولات به مقولات عمده مرتبط شدند. در ادامه فرایند کدگذاری محوری مقولات کلی به دست آمده در جریان کدگذاری باز در قالب چهارچوب مدل پارادایمی تنظیم شدند که این مدل به شرایط، زمینه‌ها، راهبردها و پیامدهای بازگشت مجدد به زندان در بین زندانیان زندان مرکزی کرمان می‌پردازد. در نهایت در مرحله کدگذاری انتخابی، مقوله هسته انتخاب شد و با استفاده از تکنیک داستان‌پردازی به طور منظم با سایر مقوله‌ها پیوند داده شد (شرح خط

داستان در جمع‌بندی و نتیجه‌گیری). در این قسمت تمامی مقولات پیرامون یک مقوله هسته یکپارچه شدند و مقولاتی که نیاز به تشریح بیشتری داشتند با در نظر گرفتن نقش آن مقوله در خط داستان با جزئیات بیشتری شرح داده شدند. با انجام گدگذاری باز در حین جمع‌آوری داده‌ها، ۳۲ مقوله عمده به دست آمد. با انجام گدگذاری محوری زیرمقوله‌ها به یکدیگر و همچنین به مقوله‌های عمده ربط یافتند و همچنین نوع مقوله‌ها از حیث علی، فرایندی و پیامدی مشخص شدند. مقولات و زیرمقولات عمده به‌دست‌آمده از جریان پژوهش به شرح زیر است:

شرایط علی

شرایط علی یا سبب‌ساز معمولاً آن دسته از رویدادها و وقایع‌اند که بر پدیده‌ها اثر می‌گذارند (استراوس و کوربین^۱، ۱۳۹۳؛ به نقل از اکبری و صفری، ۱۳۹۷، ص ۱۱۷) در پژوهش حاضر شرایط علی، عواملی هستند که منجر به بازگشت مجدد زندانیان باسابقه به زندان شده‌اند. این عوامل به‌قرار زیر است:

جدول ۲: شرایط علی - مفاهیم، مقوله‌های فرعی و اصلی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفاهیم
سرمایه اجتماعی درون‌گروهی	سرمایه اجتماعی	میزان ارتباط با دوستان و همسالان / میزان تشویق و حمایت از طرف دوستان بزهکار / تقلید از دوستان و همسالان / روابط عاطفی با خانواده / شبکه‌های اجتماعی بزهکارانه / تعهد به شبکه‌های ارتباطی مجرمانه / ارتباطات عمیق با مجرمین / اعتماد به گروه‌های مجرمانه / مشارکت با فعالیت‌های بزهکارانه / فعالیت‌های جنایی و مجرمانه / تعهد به دوستان ناباب / ارتباطات قوی با دوستان بزهکار
تعهد و اعتقاد به قوانین حاکم بر جامعه	تعهد و اعتقاد به قوانین	تعهد والدین، فرزندان، همسر و خانواده / تعهد به امور جاری زندگی و خانواده / بی‌اعتمادی به قوانین مدنی / قوانین و مقررات اجتماعی / بی‌اعتمادی به حقوق مدنی
حمایت اجتماعی ضعیف	حمایت اجتماعی	احساس تنها بودن / احساس اینکه کسی به داد آدم نمی‌رسد / احساس دوری از خانواده، بستگان، خویشان و اقوام نزدیک / احساس جدایی از دیگر اعضای جامعه / احساس اینکه مردم شما را

مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفاهیم
		درک نمی‌کنند / احساس واپس ماندگی در اجتماع / نبود حمایت مالی از سوی مراکز مرتبط بعد از آزادی
طرد اجتماعی		سرزنش و کنایه افراد جامعه / بی‌اعتمادی اعضای جامعه به فرد مجرم / نداشتن پذیرش اجتماعی از سوی جامعه، خویشان و همسایگان / نداشتن حمایت اجتماعی / بدنامی اجتماعی خانواده
ازهم گسیختگی خانوادگی	مشاجره خانوادگی	طلاق همسر / مشاجره همیشگی در خانواده / اعتیاد دیگر اعضای خانواده / مجرم بودن تعدادی از افراد در خانواده / امرارمعاش خانواده از راه‌های نامشروع / لغزش بنیان‌های خانوادگی / ازهم گسیختگی خانواده
یادگیری جرم در زندان	آشنایی با جرائم جدید	آموزش رفتارهای بزهکارانه توسط دوستان / یادگیری چگونگی انجام سرقت، جعل اسناد، آدم‌ربایی و باج‌گیری در زندان / برنامه‌ریزی برای انجام جرائم از درون زندان / پیدا کردن دوستان مجرم در زندان
انتخاب جبری - عقلایی	امرارمعاش مجرمانه	نداشتن شغل آبرومند پس از زندان / فقر شدید خانواده و نیاز مالی / نداشتن ضامن و کسی که بخواهد به فرد کمک کند / ناتوانی در زمینه اخذ وام برای ایجاد شغل / نداشتن ضامن برای وام / نداشتن شغل برای اخذ وام از مؤسسات / بی‌کسی و نداشتن پشتیبان مالی / ناگزیری ارتکاب جرم
نبود حمایت نهادی	حمایت نهادی	فقدان نهادهای مدنی قوی / حمایت نکردن از زندانی بعد از آزادی / نداشتن برنامه‌ای برای خدمات مؤثر به زندانیان بعد از آزادی / احساس نبود پذیرش از طرف نهادهای رسمی
بدنامی اجتماعی معطوف به طرد	بدنامی فردی و اجتماعی	برچسب (انگ) مجرم بودن از طرف اعضای جامعه / بدنامی اجتماعی معطوف به طرد / عدم دوست داشته شدن و یا خواسته نشدن / بدنامی اجتماعی و تنهایی فرد پس از آزادی
انتخاب دوستی‌های مجرمانه	دوستان مجرم و ناباب	بدنامی اجتماعی دوستان / افزایش رفت‌وآمد و دوستی با دوستان خلافکار / عادی بودن جرم / دوستان بعد از ارتکاب جرم
مشکلات معیشتی - اقتصادی		وضعیت بد طبقاتی / زندگی در مناطق حاشیه‌نشین / نداشتن درآمد / نداشتن آینده شغلی / ضعف پایگاه اجتماعی - اقتصادی / رهاشدگی پس از آزادی / از دست دادن شغل پس از آزادی

شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای مجموعه خاصی از شرایطی‌اند که در یک زمان و مکان خاص جمع می‌آیند تا مجموعه اوضاع و احوال یا مسائلی را به وجود آورند که اشخاص با عمل / تعامل‌های خود به آن‌ها پاسخ می‌دهند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۳؛ به نقل از اکبری و صفری، ۱۳۹۷، ص ۱۱۷). مجموعه‌ای از عوامل در قالب شرایط زمینه‌ای بر نظام معنایی زندانیان با سابقه بازگشت به زندان در بستر مطالعه تأثیر دارند:

جدول ۳: شرایط زمینه‌ای - مفاهیم، مقوله‌های فرعی و اصلی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفاهیم
مشغله‌های ذهنی	مشغله‌های امرامعاش و زندگی	فکر کردن هر روز به چگونگی امرامعاش / شنیدن اخبار گرانی‌ها در زندان / زندگی لاکچری برخی از زندانیان در خارج از زندان / اهمیت پول و درآمد بالا برای خوشبختی / فشار بیکاری و تأثیرات مخرب آن بر ذهن زندانیان بعد از آزادی / مشغله‌های فکری ناشی از نابسامانی‌های مالی / ناتوانی در انجام تعهدات مالی خانوادگی و استرس ناشی از آن
نابسامانی اسکان و زندگی فردی	اسکان غیررسمی	نداشتن منزل مناسب برای زندگی / زندگی در مناطق حاشیه‌ای / مجبور شدن به زندگی در مناطق محروم به علت اجاره‌بهای بالا / زندگی گروهی در کنار خلافکاران / زندگی چندین خانواده در یک منزل
احساس محرومیت نسبی	احساس بی‌عدالتی	احساس به ثمر نرسیدن تلاش‌ها در زندگی / تنفر از شرایط حاکم در زندگی / احساس بی‌ارزش بودن در زندگی / احساس ناعدالتی در محیط اجتماعی، آموزشی، اشتغال، نهادها و سازمان‌ها / بی‌تفاوتی امروز با فردا در زندگی شخص / احساس ضعف در زندگی / پوچی در زندگی / احساس محرومیت
		احساس شرایط نابرابر اجتماعی / نداشتن آینده‌ای معلوم / احساس تنهایی و بی‌کسی / احساس تبعیض / ناامیدی از آینده پیشرو / احساس حقارت و نگرانی
یادگیری نامطلوب مهارت‌های زندگی	نداشتن مهارت زندگی سالم	سطح پایین آموزش مهارت‌های اساسی زندگی / نبود مشاور یا راهنما در زندگی / نداشتن تحصیلات مطلوب
رضایت از زندگی	نارضایتی در زندگی	نداشتن شغل‌های آبرومند / نداشتن رضایت از شرایط اقتصادی و

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
خانوادگی / امید نداشتن به آینده شغلی / رضایت نداشتن از شرایط خواهران و برادران / زندگی و امرامعاش / بهداشت و سلامت / امید به بهبود / نارضایتی از وضعیت موجود زندگی / ناتوانی در دستیابی به آرزوها		

شرایط مداخله‌گر

شرایطی که عوامل تأثیرگذار بر عمل - تعامل‌ها را تسهیل یا محدود می‌کنند، این شرایط آن‌هایی هستند که شرایط علی را تخفیف یا تغییر می‌دهند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۸). شرایط مداخله‌گر در پژوهش حاضر به شرح زیر مشخص شده است:

جدول ۴: شرایط مداخله‌گر - مفاهیم، مقوله‌های فرعی و اصلی

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
دوری جستن خانواده عمو، عمه، خواهر و برادر و دیگر بستگان از خانواده فرد / دوری جستن اقوام نزدیک و دور از خانواده	طرد خانوادگی	عدم پذیرش در بستگان
تعداد دوستانی که می‌توان برای یافتن شغل آبرومند به آن‌ها رو کرد / تعداد بستگانی که برای انجام شغل آبرومند ضامن فرد باشند / تعداد بستگان دور و نزدیک که اقدام مثبتی جهت یافتن شغل آبرومند برای فرد انجام دهند / ارتباط مثبت با خویشان برای اخذ وام بانکی / اعتماد جامعه و نهادها و سازمان‌ها به فرد / مشارکت در فعالیت‌های مثبت در جامعه / نگرانی برای شرکت در انتخابات / تبلیغ برای نمایندگان مورد علاقه / شبکه‌های ارتباطی فرد که از طریق آن بتواند برای خود شغلی آبرومند بیابد	مراودات و شبکه‌های ارتباطی	سرمایه اجتماعی
مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی به صورت علنی در خانواده / مصرف مواد مخدر نزد دوستان / پناه بردن به مجرمین برای مصرف مخدر / مصرف علنی الکل در خیابان، پارک‌ها، خودرو و... / شهرت داشتن فرد به مصرف الکل و مواد مخدر در جامعه، بین دوستان، نزدیکان و خانواده / انجام جرم برای تأمین مواد مخدر	مصرف مواد مخدر و الکل	وابستگی به مصرف مواد مخدر و الکل
محیط مناسب شهری مناسب سرقت، باج‌گیری و تجاوز / فرصت‌های مناسب انجام جرم در بین همسایگان / ضعف سیستم‌های امنیتی / ضعف مدیریت انتظامی در برخی مناطق / گشت‌های مقطعی پلیس و ایجاد فرصت برای انجام جرم (مواد فروشی، فروش الکل و...)	بی توجهی به سیستم‌های امنیتی	فرصت‌های مجرمانه
عدم پذیرش فرهنگی مجرمان اصلاح‌شده / عدم پذیرش فرهنگی	عدم پذیرش	ضعف توسعه فرهنگی

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
حمایتی از زندانیان آزاد شده / فرهنگ جامعه نگاه مطلوبی با زندانیان آزاد شده ندارد /	فرهنگی	
بی‌علاقگی برای شرکت در انتخابات مجلس شورای اسلامی، شورای شهر، مجلس خبرگان رهبری و... / بی‌اعتنایی به مسائل اجتماعی - اقتصادی کشور / بی‌علاقگی به دنبال کردن اخبار اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و ...	بی‌علاقگی به فعالیت‌های مشارکتی هنجارمند	بی‌تفاوتی مدنی
فقدان نهادهای مدنی قوی حمایتی / حمایت نامتوازن از زندانیان پس از آزادی /	حمایت نامتوازن	فقدان نهادهای حمایتی
نوع خدمات‌دهی مؤثر به زندانیان بعد از آزادی / احساس نبود پذیرش از طرف نهادهای رسمی		
ضعف اعتقادات دینی و اخلاقی فرد و خانواده / فقدان پایبندی دینی خانواده / فقدان پایبندی دینی فرد	بی‌اعتقادی	ضعف اعتقادات دینی و مذهبی

راهبردها

راهبردها یا عمل - تعامل‌ها کنش‌های با منظور عمدی‌اند که برای حل یک مسئله انجام می‌شوند و با صورت گرفتن آن‌ها پدیده شکل می‌گیرد. شایان ذکر است که راهبردها به آنچه فرد در درون خود می‌گوید و می‌کند نیز اطلاق می‌شود (حیدری و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۲۱). مهم‌ترین راهبردها یا عمل - تعامل‌ها بدین قرارند:

جدول ۵: راهبردها (عمل - تعامل‌ها) - مفاهیم، مقوله‌های فرعی و اصلی

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
پذیرش و درونی کردن هنجارهای بزهکارانه در زندان / پشتیبانی عاطفی از دوستان خلافکار / پشتیبانی حمایتی از فعالیت‌های بزهکارانه	پشتیبانی از هنجارهای بزهکارانه	پشتیبانی حمایتی و عاطفی از زندانیان
دلخوری از مسئولان / دلزدگی از سیستم اشتغال در کشور / نارضایتی از مردم / نارضایتی از نهادهای حمایتی	نارضایتی زندانیان پس از آزادی	متقاعدسازی زندانیان پس از آزادی
عدم امکان دستیابی به شغل آبرومند برای مجرمان سابقه‌دار / نداشتن امکانات مالی برای کارآفرینی و اشتغال‌زایی / از دست دادن حمایت‌های شغلی نهادها و سازمان‌ها / نداشتن آینده شغلی آبرومند	غیرشفاف بودن فعالیت‌های شغلی آبرومند برای زندانی	تقویت کارآفرینی حمایتی
بازبودن فضا برای فروش مواد مخدر، مشروبات الکلی، ریسور و ماهواره و دیگر شغل‌های کاذب / بالا بودن	تقویت اشتغال کاذب مجرمانه	

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
درآمد شغل‌های خلاف / راحت بودن دسترسی به زندگی خوب از طریق خلاف / پایین بودن درآمد شغل‌های آبرومند		
افسردگی پس از زندان / مشکلات روحی پس از زندان / خاطرات نامطلوب حبس / مشکلات روحی ناشی از بیکاری / مشکلات روحی ناشی از نابسامانی خانوادگی	مشکلات روحی روانی	خدمات مشاوره روانی

پیامدها

هر جا انجام یا عدم انجام عمل - تعامل معینی در پاسخ به امر یا مسئله‌ای یا به‌منظور اداره یا حفظ موقعیتی از سوی فرد یا افرادی انتخاب شود. پیامدهای پدیده می‌آید (حیدری و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۲۴). راهبردها یا عمل - تعامل زندانیان با سابقه بازگشت در شرایط موجود منجر به پیامدهای زیر می‌شود:

جدول ۶: پیامدها - مقولات و زیرمقولات به‌دست آمده در جریان پژوهش

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله اصلی
از بین رفتن قبح ارتکاب به جرم از جمله: سرقت، زورگیری، کلاه‌برداری و تجاوز به عنف / پذیرش فرهنگ بزهکارانه / تغییر لحن صحبت، پوشش، تکیه کلام، رفتار و زندگی فرد براساس پذیرش افکار مجرمانه	قبح جرم	از بین رفتن قبح ارتکاب به جرم
دوستی و قرابت با افراد مجرم پس از آزادی / یادگیری رفتار مجرمانه در زندان / فرورفتن در انجام جرم‌های سازمان‌یافته / آشنایی با خلافکاران و روابط صمیمی با آنها پس از آزادی	صمیمیت با بزهکاران	تعاملات بزهکارانه زندانیان
تنهایی / طرد اجتماعی / طرد فرهنگی / لغزش بنیان‌های خانوادگی پس از ارتکاب به جرم / دوری جستن اقوام و خویشان از فرد مجرم / سرایت کجروی و انجام اعمال مجرمانه به دیگر اعضای خانواده	احساس طرد اجتماعی	تنهایی و طرد اجتماعی

مقوله مرکزی

مقوله هسته یا مرکزی را می‌توان به‌عنوان مضمون اصلی در پژوهش معرفی کرد. در تحقیق پیش رو بر مبنای فرایند تحقیق و داده‌های حاصله و همچنین مقولات اکتشافی در مرحله موسوم به کدگذاری گزینشی، «نهاده‌ی شدن فرهنگ مجرمانه معطوف به طرد

اجتماعی» به عنوان مقوله هسته برای تحلیل فرایند درک و تفسیر بازگشت مجدد به زندان در نظر گرفته شده است. بر مبنای این مقوله، تفسیر افراد مورد مطالعه بر این است که با درونی شدن و یا آموزش هنجارهای مجرمانه در زندان از طریق آشنایی با مجرمان سابقه دار، به همراه طرد اجتماعی که می تواند از سوی خانواده و بستگان نزدیک صورت گیرد، و همچنین شکست نهادهای حمایتی در جذب زندانیان و اشتغال زایی برای ایشان پس از آزادی، راه برای بازگشت مجدد به زندان هموار است.

فرایند ساخت و ارائه نظریه زمینه‌ای

نهادینه شدن فرهنگ مجرمانه معطوف به طرد اجتماعی

الف: روایت داستان

تجربه بازگشت مجدد به زندان، تجربه تلخی است که متأسفانه حدود ۳۰ درصد از زندانیان پس از آزادی آن را در زندان شهر کرمان تجربه می کنند. تجربه‌ای که بنا به تفسیر این افراد با نهادینه شدن فرهنگ مجرمانه معطوف به طرد اجتماعی تجربه می شود. از نظر این افراد، طرد اجتماعی از طرف دیگران (خانواده و اجتماع) از یک طرف باعث می شود که در جامعه نتوانند جایگاه مناسبی را از حیث اشتغال و احترام اجتماعی کسب کنند. از سوی دیگر، معاشرت با افراد مجرم و بزهکار در زندان توانسته است خرده فرهنگ بزهکارانه را در ایشان نهادینه کند، به نوعی که تجربه زندان علاوه بر مسائل و مشکلات زندان، توانسته با آموزشی پنهان راه و ابزار خلاف و بزهکاری را توسط معاشران بزهکار به ایشان منتقل کند. این افراد از طریق زندان توانسته‌اند با افراد مجرم دیگر آشنا شوند و نوعی سرمایه اجتماعی درون گروهی که با کشیدن خط قرمز بین خودی‌ها (دوستان زندان) و افراد بیرون از زندان است، زمینه ساز وقوع جرم در بیرون از زندان شود. در نهایت نبود حمایت‌های مطلوب اجتماعی در بیرون از زندان به همراه مشکلات روحی و روانی برای برخی از زندانیان و همچنین معضل اعتیاد به مواد مخدر باعث شده است که در کنار دیگر شرایط زمینه‌ای، مداخله گر، علی (شکل ۱) زمینه مساعدی برای بازگشت به زندان ایجاد شود.

ب: مدل عوامل اجتماعی مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان

عوامل مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان، درک و تفسیری که آن‌ها در تجربه زیسته خود از بازگشت به زندان گزارش کرده‌اند، در پنج مقوله محوری و مقولات فرعی مربوط به هر مقوله مشخص شده است.

شکل ۱: الگوی پارادایمی داده‌بنیاد عوامل اجتماعی مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان
مرکزی کرمان

نتیجه گیری

عوامل و مسائل گوناگون اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را می توان به عنوان عوامل مؤثر بر بازگشت مجدد زندانیان به زندان طبقه بندی کرد. سؤال اصلی پژوهش این است که: زندانیان با سابقه بازگشت به زندان به چه نحو تجربه مربوط به این رویداد را گزارش می کنند، این تجربه چه گونه هایی از تهدید و آسیب های مرتبط با زندان را آشکار می کند و در این راستا، آنان چه راهبردهای کنشی را در برابر تهدید و آسیب های مرتبط با زندان و بازگشت به زندان را به کار می گیرند و در نهایت خواستار چه حمایت هایی هستند؟

بنا به تفسیر افراد مورد مطالعه، مهم ترین عاملی که منجر به بازگشت مجدد آن ها به زندان می شود «سرمایه اجتماعی درون گروهی» است. طبق نظریه پاتنام، سرمایه اجتماعی درون گروهی، به صورت عاملی منفی مورد ارزیابی قرار می گیرد، زیرا این نوع از سرمایه اجتماعی، در واقع انسجام درون گروهی را موجب می شود و بدین وسیله قادر است با افزایش انسجام و حمایت های عاطفی اعضای یک گروه (با شعاع محدود)، ایشان را به خصومت علیه کسانی که در محدوده مرزهای گروه نیستند، تشویق کند (ویلیامز^۱، ۲۰۰۸).

سرمایه اجتماعی درون گروهی در سطح خرد روابط درون گروهی و گاهی خصمانه را با دیگران با کشیدن خط قرمز بین خودی ها و غریبه ها همراه است که در این سطح زندانیان میزان ارتباطشان با دوستان بزهکار و مجرم زیاد است و این افراد در این روابط می توانند تا جایی پیش روند که افراد دارای هنجارهای نرمال اجتماعی را «دشمن» خطاب کنند. این نتایج با نتایج تحقیقات ناصری، مکاریان فرگ و حضرتی (۱۳۹۷)، روشن پور و محسنی (۱۳۹۸) و یعقوبی و علمی (۱۳۹۶) هماهنگ است. اگر میزان این سرمایه در جامعه بالا باشد، روابط اجتماعی با شعاع محدود همراه خواهد بود و مشخصه بارز آن را می توان با «پارتی بازی» در «دستیابی به شغل» و یا «انجام خدمات حمایتی» و حتی «خدمات ضمانت وام» و مسائل این چنین دید. این نتیجه با نتایج تحقیقات موسوی و همکاران (۱۳۹۳) و سرلک (۱۳۹۹) هماهنگ است.

1. Williams

بنا به تفسیر افراد مورد مطالعه، «تعهد و اعتقاد به قوانین حاکم بر جامعه» را می‌توان به‌عنوان دومین مقوله‌ی عمده در شرایط علی قلمداد کرد. طبق تفسیر ارائه‌شده می‌توان به این نکته توجه کرد که زندانیانی را که تجربه‌ی بازگشت مجدد به زندان دارند، اصولاً از کسانی هستند که احترامی برای قوانین و مقررات قائل نیستند. نتایج تحقیق با نتایج تحقیقات روشن‌پور، محسنی و آقاجانی (۱۳۹۹) و بهروان و بهروان (۱۳۹۱) همسو است.

بنا به تفسیر افراد مورد مطالعه، «حمایت اجتماعی» یکی دیگر از مسائلی است که می‌تواند جلو بازگشت مجدد به زندان را بگیرد. این نتایج با نتایج تحقیق ناصری، مکاریان فرگ و حضرتی (۱۳۹۷) و روشن‌پور، محسنی و آقاجانی مرسا (۱۳۹۸) هماهنگ است؛ اما در خصوص شرایط زمینه‌ای، یکی از مهم‌ترین زمینه‌های اکتشافی در تحقیق «مشغولیت‌های ذهنی» است. تفسیر افراد مورد مطالعه از مشغولیت‌های ذهنی اشاره دارد به دغدغه‌هایی که ایشان در خصوص چگونگی امرارمعاش، فشار بیکاری در زندگی شخصی ایشان، نابسامانی‌های مالی و مسائلی از این قبیل دارد. این مقوله‌ی عمده در کنار مقوله‌ی «نابسامانی اسکان و زندگی فردی» بهتر نمایان می‌شود. مسائلی از جمله اجاره بالای منزل مسکونی که ایشان را به «زندگی در مناطق حاشیه‌ای» سوق می‌دهد و باعث شده تا در محله‌هایی زندگی کنند که «معاشرت نزدیکی با خلافکاران دارند» و «آمار جرم، خشونت، سرقت و مواد مخدر در محله بالاست» شرایط زمینه‌ای مناسبی را برای بازگشت مجدد به زندان فراهم می‌آورد. از طرف دیگر «سطح پایین آموزش مهارت‌های اساسی زندگی» در کنار «نداشتن» مشاور یا راهنما در زندگی باعث شده تا آن‌ها نتوانند در دوران زندگی از تحصیلات مطلوب بهره‌مند شوند و مجموعه عوامل فوق زمینه‌ساز بازگشت مجدد به زندان است. این نتایج با نتایج تحقیق موسوی و همکاران (۱۳۹۳)؛ یعقوبی و علمی (۱۳۹۶) و بروتن اسمیت و مک‌کارتی (2017) هم‌راستا است.

مقوله‌ی دیگری که به آن باید توجه شود «شرایط مداخله‌گر» است که مهم‌ترین آن‌ها وابستگی به مصرف مواد مخدر و الکل، فرصت‌های مجرمانه و بی‌تفاوتی مدنی است. مصرف مواد مخدر در کنار فرصت‌های مجرمانه که از سهل‌انگاری شهروندان در مراقبت

از خانه، وسایل شخصی و... شکل می‌گیرد، زمینه‌ساز ارتکاب جرم برای مجرمان می‌شود. این نتایج با نتایج تحقیق محمودی و قادری (۱۳۹۶)، سهراب‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) و رأی و همکاران (۲۰۲۱) هم‌راستا است.

در نهایت مقوله هسته یا مرکزی که به‌عنوان مضمون اصلی در پژوهش معرفی شده، در تحقیق پیش رو «نهادینه‌شدن فرهنگ مجرمانه معطوف به طرد اجتماعی» نام‌گذاری شده است. بر مبنای این مقوله، تفسیر افراد مورد مطالعه براین است که با درونی‌شدن و یا آموزش هنجارهای مجرمانه در زندان از طریق آشنایی با مجرمان سابقه‌دار، به همراه طرد اجتماعی که می‌تواند از سوی خانواده و بستگان نزدیک در درجه اول صورت گیرد و همچنین شکست نهادهای حمایتی در جذب زندانیان و اشتغال‌زایی برای ایشان پس از آزادی از زندان، راه برای بازگشت مجدد به زندان هموار است.

پیشنهادها

۱- ارائه خدمات مشاوره‌ای و آموزشی برای آشنایی مددجویان از پیامدهای عضویت در گروه‌های بزهکار، دوستان ناباب، تعهد به شبکه‌های بزهکارانه، مشارکت در فعالیت‌های بزهکارانه و معرفی عواقب کسانی که دست به بزه در جامعه می‌زنند و مسائلی از این قبیل بسیار اهمیت دارد؛

۲- از طریق شناسایی و دستگیری باندهای بزهکار، شبکه‌های اجتماعی حاوی هنجارهای بزهکارانه در فضای مجازی و همچنین اقداماتی برای قطع ارتباط زندانیان پس از آزادی با باندهای بزهکار از طریق رصد ایشان با استفاده از وسایل الکترونیکی ردیاب و... می‌توان مانع ایجاد فرصت‌های مجرمانه شد که این امر از بازگشت مجدد زندانیان به زندان جلوگیری می‌کند؛

۳- ایجاد فضای اشتغال مناسب برای زندانیان پس از آزادی: با همکاری و سرمایه‌گذاری نهادهای دولتی و همچنین نهادهای خصوصی و بالأخص سازمان‌های مردم‌نهاد با راه‌اندازی بنگاه‌های تولیدی کوچک؛

۴- معتادان زندانی پس از آزادی به کمپ‌های ترک اعتیاد (با حمایت دولتی یا افراد خیر) معرفی شوند؛

۵- انجام برنامه‌های فرهنگی در سطح اجتماع، در راستای اعتماد به زندانیانی که از طرف مدیریت زندان تأیید می‌شوند (رفتار پسندیده‌ای در زندان از خود نشان داده‌اند) اهمیت بسزایی دارد؛

۶- به منظور جلوگیری از بازگشت مجدد زندانیان به زندان، تسهیل شرایط پرداخت وام (به زندانیان با سابقه رفتاری پسندیده در زندان)، در جهت اشتغال‌زایی زندانیان در اولویت قرار گیرد؛

۷- برنامه‌ریزی مناسب برای آموزش مهارت‌های زندگی به زندانیان براساس هنجارهای مقبول اجتماعی و خدمات مشاوره‌ای برای بالابردن میزان تعهد و مسئولیت‌پذیری در قبال خانواده و جامعه؛

۸- ایجاد فرهنگ پذیرش زندانیان پس از آزادی در محیط‌های اجتماعی. برای رسیدن به این امر باید در وهله اول اعتماد شهروندان را به قانون و نیروی انتظامی بالا برد و در وهله دوم از طریق برگزاری تبلیغات رسانه‌ای، آموزش‌های کاربردی و همچنین سمینارها و ... این فرهنگ‌سازی را صورت داد.

سپاسگزاری

لازم است از تمامی کارکنان و مدیر زندان مرکزی کرمان تشکر کنیم که در اجرای تحقیق به گروه پژوهشی کمک فراوانی کردند و همچنین از معاونت محترم پیشگیری فرماندهی انتظامی کرمان به دلیل راهنمایی‌های ارزنده‌شان برای انجام تحقیق سپاسگزاریم.

منابع

- استراوس، انسلم و کرین، جولیت. (۱۳۹۱). مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمه ابراهیم افشار. تهران: نشر نی.
- اکبری، حسین و سعید صفری. (۱۳۹۷). مطالعه بسترهای اجتماعی ابتلا به اچ آی وی / ایدز با استفاده از استراتژی نظریه زمینه‌ای. مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۵(۲)، صص ۱۰۵-۱۳۲. قابل بازیابی از:
<https://b2n.ir/j95806>
- ایمان، محمد تقی. (۱۳۹۱). روش‌شناسی تحقیقات کیفی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بهروان، حسین و ندا بهروان. (۱۳۹۱). تبیین جامعه‌شناختی بازگشت به زندان با تأکید بر نظریه برچسب. مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ۹(۱)، صص ۳۳-۶۱. قابل بازیابی از:
<http://ensani.ir/fa/article/319134>
- حسینی، سید محمد و نفیسه متولی زاده نائینی. (۱۳۹۱). بررسی نظریه برچسب‌زنی با نگاه به منابع اسلامی. فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی (حقوق)، ۴۲(۴)، صص ۱۱۷-۱۳۶. قابل بازیابی از:
https://jqlq.ut.ac.ir/article_31997.html
- حیدری، محمد؛ قاسمی، وحید؛ رنانی، محسن؛ ایمان، محمد تقی. (۱۳۹۸). ارائه الگوی پارادایمی فرهنگ مالیاتی نزد مؤدیان مالیاتی شهر اصفهان (پژوهشی کیفی در حوزه جامعه‌شناسی اقتصادی). دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۸(۱۵)، صص ۱-۳۵. قابل بازیابی از:
https://csr.basu.ac.ir/article_3394.html

— راهب، غنچه. (۱۳۸۶). اثرات منفی روانی اجتماعی زندان و زندانی شدن بر زندانیان. مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی کاهش استفاده از مجازات زندان. تهران: انتشارات راه تربیت.

— رفعتی‌اصل، سید عزیز؛ کاظمی‌پور، شهلا؛ شفیعی، سمیه سادات. (۱۳۹۹). طراحی مدل حمایتی فرزندان خانواده‌های فروپاشیده شده در اثر طلاق (مورد مطالعه شهر تهران ۹۸-۹۹). *دوفصلنامه علمی پژوهش‌های انتظامی - اجتماعی زنان و خانواده*، ۸(۲)، صص ۵۴۶-۵۷۳. قابل‌بازیابی از:

<https://b2n.ir/t27043>

— روشن‌پور، مجتبی؛ محسنی، رضا علی؛ آقاجانی، حسین. (۱۳۹۹). تبیین جامعه‌شناختی عوامل طرد اجتماعی زندانیان زن و اثر آن بر چرخه بازگشت به زندان (مورد مطالعه زندان‌های استان لرستان). *پژوهشنامه زنان*، ۱۱(۴) (پیاپی ۳۴)، صص ۱-۳۵. قابل‌بازیابی از:

<http://ensani.ir/fa/article/447145>

— روشن‌پور، مجتبی؛ محسنی، رضاعلی؛ آقاجانی مرسا، حسین. (۱۳۹۸). شناسایی ابعاد سازنده طرد اجتماعی زندانیان زن (مورد مطالعه زندان‌های استان لرستان). *فصلنامه مطالعات راهبردی زنان*، ۲۱(۸۳)، صص ۱۲۳-۱۴۶. قابل‌بازیابی از:

<http://ensani.ir/fa/article/414489>

— سرلک، عادل. (۱۳۹۹). مروری بر نقش عوامل خانوادگی، اجتماعی و اقتصادی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان در حقوق کشور ایران. اولین کنفرانس ملی حقوق، علوم اجتماعی و انسانی، روانشناسی و مشاوره، شیروان. قابل‌بازیابی از:

<https://civilica.com/doc/1026192>

— سهراب‌زاده، مهران؛ نیازی، محسن؛ محمدی، محمد صدیق؛ بابایی، حسن. (۱۳۹۵). بررسی اثربخشی برنامه زندان مرکزی سنندج در کاهش گرایش زندانیان به تکرار جرم. دو فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، ۷(۲)، صص ۱۲۳-۱۴۶. قابل‌بازیابی از:

<https://jspi.khu.ac.ir/article-1-2646-fa.html>

— شمس، علی. (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی زندان. تهران: انتشارات راه تربیت.

— کفاشی، مجید و عنایت اسلامی. (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر تکرار جرم و بازگشت مجدد به زندان در استان خراسان شمالی. فصلنامه علمی پژوهش اجتماعی، ۲(۴)، صص ۵۷-۶۹. قابل‌بازیابی از:

<https://b2n.ir/x57557>

— گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

— محمدپور، احمد. (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش ۲. تهران: جامعه‌شناسان.

— محمدی مهویزانی، سید سجاد. (۱۳۹۵). عوامل مؤثر بر تکرار جرم و بازگشت مجدد افراد به زندان. فصلنامه علمی دانش انتظامی گیلان، ۵(۱۸)، صص ۱۱۳-۱۴۴. قابل‌بازیابی از:

<https://b2n.ir/s75365>

— محمودی، حجت و صابر قادری. (۱۳۹۶). اثربخشی درمان گروهی مبتنی بر پذیرش و تعهد بر افسردگی، استرس و اضطراب معتادان ترک کرده زندان مرکزی تبریز. فصلنامه علمی اعتیادپژوهی، ۱۱(۴۳)، صص ۱۹۵-۲۱۰. قابل‌بازیابی از:

<https://b2n.ir/n09730>

— موسوی، میرنجف؛ سرور، رحیم؛ کبیری، افشار؛ اسماعیل‌زاده، خالد. (۱۳۹۳). تأثیر وام‌های اشتغال‌زایی بر ممانعت از تکرار جرم و بازگشت مجدد به زندان (مطالعه موردی استان آذربایجان غربی). پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، ۲(۶)، صص ۵۷-۹۰. قابل‌بازیابی از:

<http://ensani.ir/fa/article/353102>

- ناصری، سهیلا؛ مکاریان فرگ، زهره؛ حضرتی، سیده. (۱۳۹۷). بررسی نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر عدم بازگشت به زندان در بین زندانیان استان خراسان جنوبی. فصلنامه علمی انتظام اجتماعی، ۱۰(۳)، صص ۲۷-۵۰. قابل‌بازیابی از:

<https://b2n.ir/d81255>

- ولد، جرج؛ برنارد، توماس و اسنیس، جفری. (۱۳۸۸). جرم‌شناسی نظری. ترجمه علی شجاعی. چاپ سوم. تهران: سمت.
- یعقوبی، محمد و محمود علمی. (۱۳۹۶). نقش عوامل خانوادگی و اجتماعی در بازگشت مجدد زندانیان به زندان. مطالعات جامعه‌شناسی، ۹(۳۵)، صص ۷-۲۳. قابل‌بازیابی از:

<https://b2n.ir/s88471>

- Brunton-Smith, I., & McCarthy, D. J. (2017). The effects of prisoner attachment to family on re-entry outcomes: A longitudinal assessment. *The British Journal of Criminology*, 57(2), 463-482. Retrieved from:

<https://doi.org/10.1093/bjc/azv129>

- Ray, B., Watson, D. P., Xu, H., Salyers, M. P., Victor, G., Sightes, E., Bailey, K., Taylor, L. R., & Bo, N. (2021). Peer recovery services for persons returning from prison: Pilot randomized clinical trial investigation of SUPPORT. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 126, 108339. Retrieved from:

<https://doi.org/10.1016/j.jsat.2021.108339>

- Rhodes, W., Gaes, G., Luallen, J., Kling, R., Rich, T., & Shively, M. (2014). Following Incarceration, Most Released Offenders Never Return to Prison. *Crime & Delinquency*, 62(8), pp 1003-1025. Retrieved from:

<https://doi.org/10.1177/0011128714549655>

- Williams, E. (2008). Measuring religious social capital: the scale properties of the Williams Religious Social Capital Index (WRSCI) among cathedral congregations. *Journal of Beliefs & Values*, 29(3),pp 327–332. Retrieved from:

<https://doi.org/10.1080/13617670802511103>